

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXIX

Zagreb 2005.

Broj 55

rasprave i prilozi

UDK 949.5:271.1:Vinkovci
Izvorni znanstveni rad

TOBOŽNJA DAROVNICA CARA JUSTINIJANA SV. BENEDIKTU I SPOMEN GRADA CIBALA U NJOJ

Stanko ANDRIĆ, Slavonski Brod

U radu se prikazuje nastanak nevjerodostojnog srednjovjekovnog sastavka pod naslovom Sažetak montekasinskih kronika (Epitome chronicorum Casinensium) i pitanje njegovog autorstva kako je ono riješeno u povijesnom istraživanju. Pokazuje se da su i navodi toga teksta o darovnici cara Justinijana I. sv. Benediktu Nursijskome patvoreni pomoću podataka iz Antoninova itinerara te da je, stoga, i spomen Cibala među tobože darovanim posjedima u Panoniji bezvrijedan za poznavanje povijesti toga rimskog grada na izmaku antike.

KLJUČNE RIJEČI: *car Justinijan I., Vinkovci, antika, srednji vijek, sv. Benedikt Nursijski.*

Povjesničari grada Vinkovaca i njegova antičkog preteče, Cibala (lat. *Cibalae*), već desetljećima ponavljaju podatak da se najmlađi izvorni spomen rimskih Cibala nalazi u darovnici cara Justinijana I. sv. Benediktu Nursijskome, odnosno njegovom samostanu na Monte Cassinu. Prema tome bi se pisanim vrelima zasvjedočena povijest Cibala protegnula sve do druge četvrtine 6. stoljeća. Taj bi podatak potvrdio da su Cibale još i tada postojale, barem kao posve određeno zemljopisno područje kojim se moglo raspolagati u samom središtu Carstva.

Izvorni navod koji je posrijedi nalazi se zapravo u znatno kasnijem djelu, naslovljenom *Sažetak montekasinskih kronika (Epitome chronicorum Casinensium)*, čiji bi autor, prema iskazu sadržanom u djelu samom, imao biti Anastazije Bibliotekar, istaknuti rimski kardi-

nal, učenjak i diplomat iz 9. stoljeća. Djelo je 1723. objavio talijanski učenjak Lodovico Antonio Muratori u sklopu svoga glasovitog zbornika narativnih izvora za povijest Italije.¹ U *Sažetku* se prepričava navodna darovnica kojom je sam car Justinijan (vladao 527.-565.) darovao sv. Benediktu iz Nursije mnogobrojne posjede po različitim provincijama Carstva. Tako se poimence navodi i deset posjeda što se nalaze »u Panoniji«. Među njima je na prvom mjestu *Cibalis* (u tekstu u akuzativu, *Cibalim*).²

Taj je navod među našim istraživačima stare cibalske i panonske povijesti prvi bez rezerve usvojio Josip Brunšmid (1858.-1929.), kao »zadnju vijest o tome gradu« i kao dokaz »da su Cibale još na početku VI. vijeka postojale, kada su bizantski carevi barem u posavskom dijelu Panonije još bili faktični gospodari«. ³ To su mišljenje, poduprto Brunšmidovim autoritetom, noviji istraživači obično samo preuzimali.⁴

¹ »Epitome chronicorum Casinensium auctore, ut fertur, Anastasio Bibliothecario«, u: Ludovicus Antonius MURATORIUS, *Rerum Italicarum scriptores ab anno aerae Christianae quingentesimo ad millesimumquingentesimum*, 25 sv. (Mediolani, 1723-51), sv. 2: 345-370. U rukopisima je djelo naslovljeno *Epitome chronicorum Casinensium iussu sanctissimi Stephani papae II conscripta ab Anastasio seniore sedis apostolicae bibliothecario*.

² *Justinianus vero post eum (sc. Justinum) monarchiam in utraque Roma adeptus, non solum priorem avunculi sui Justinii in p. Benedictum dilectionem in eodem statu servare, sed etiam ampliare modis omnibus studuit. Augustus namque effectus propter amorem, quem in patrem Benedictum habebat, concessit eidem patri, et ejus Casinensi coenobio in perpetuum possidenda, quae super annectimus; sed et insuper dedit in Africa (...) In Pannonia, Cibalim, Antianim, Himasam, Balcum, Scarabantiam, Vindemonam, Arlapem, Yaciacum, Nimaniam, Artabindo. (...)* (»Epitome«, 353).

³ Josip BRUNŠMID, »Colonia Aurelia Cibalae«, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* n. s. 6 (1902), 131. Isti Brunšmidov rad pretiskan je u *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata* [Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 4] (Vinkovci, 1979), 55-104; također i kao knjiga, prir. Zlatko Virc (Vinkovci, 1994). Prije Brunšmida za spomen Cibala u *Sažetku montekasinskih kronika* znao je Mijo Brašnić (1849-1883); o tome v. niže.

⁴ Stojan DIMITRIJEVIĆ, *Arheološka iskopavanja na području vinkovačkog muzeja. Rezultati 1957.-1965.* [Acta Musei Cibalensis, 1] (Vinkovci, 1966), 37 i kritičnije 49; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 4 sv. (Zagreb, 1959-66), sv. 4: 532, s.v. Vinkovci (S. Dimitrijević); Dionizije ŠVAGELJ, *Slavonske književne komunikacije. Oglеди i kritike o udjelu Slavonije i Baranje u hrvatskoj književnosti* (Osijek, 1975), 9; Zlatko VIRC, *Pregled povijesti Vinkovaca* (Privlaka-Vinkovci, 1988), 11; Marko LANDEKA, »Kratka povijest Vinkovaca«, u: *Hrvatska – povijest sjeveroistočnog područja*, prir. Stjepan Sršan (Osijek, 1994), 455; Alojzija ULMAN, »Sakralni objekti Cibalae (današnjih Vinkovaca)«, *Croatica christiana periodica* XIV/26 (1990), 25; ISTA, »Le christianisme à Cibalae (Vinkovci)«, u: *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju / Acta XIII congressus internationalis archaeologiae christianae. Split-Poreč (25.9. – 1.10.1994)*, 3 sv., ur. Nenad Cambi i Emilio Marin (Split – Città del Vaticano, 1998), sv. 3: 760; Željko TOMIČIĆ, *Panonski periplus. Arheološka topografija kontinentalne Hrvatske* (Zagreb, 1999), 213; Ivana ISKRA-JANOŠIĆ, »Vinkovci od neolitika do srednjega vijeka tragom arheoloških nalaza«, u: *Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji*, ur. Dušan Klepac i Katica Čorkalo (Vinkovci, 1997), 284; ISTA, *Urbanizacija Cibala i razvoj keramičarskih središta* (Zagreb i Vinkovci, 2001), 151; ISTA, »Rimsko razdoblje / Roman period«, u: Marko DIZDAR, Ivana Iskra-Janošić i Maja Krznarić Škrivanko, *Iz kolijevke rimskih careva. Vinkovci u svijetu arheologije / From the cradle of Roman Emperors. Vinkovci in the world of archaeology* (Vinkovci-Zagreb, 2002), 63; Marko Dizdar, »Rani srednji vijek / Early Middle Ages«, ibid. 65; Krešimir BUŠIĆ, »Prilog poznavanju povijesnog razvoja kršćanstva na vinkovačkom prostoru: kontinuitet društvenoga i urbanoga života oko gotičke crkve sv. Ilije (Meraja) u Vinkovcima«, *Croatica christiana periodica* 26/50 (2002), 16. Dok je Brunšmid ustvrdio da je Justinijan darovao Cibalae »odmah na početku svoje vlade«, Iskra-Janošić navodnu donaciju datira jednom »oko 536«, a drugi put »iza 527«. Na drugoj strani, neovisno o zanimanju za povijest antičkih Cibala, navode iz *Sažetka montekasinskih kronika* uz stano-vite je ograde uzimao u obzir i zaslužni povjesničar benediktinskog reda u našim krajevima, Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, 3 sv. (Split, 1963-1965), sv. 1: 80, 116, 125.

Tek je Stojan Dimitrijević (1928.-81.) u jednom od svojih posljednjih radova zaključio da je navodna darovnica »fiktivna« jer u njezino vrijeme Carstvo nije stvarno upravljalo područjima o kojima je riječ, ali da i takva dokazuje »da su Cibale, iako u gepidskom posjedu, još u prvim decenijama VI. stoljeća u svijesti Carigrada egzistirale kao mjesto koje je nešto moglo značiti, jednako kao i mjesto jake ranokršćanske tradicije«.⁵

Kad bi bilo točno makar i samo to što tvrdi Dimitrijević, podatak iz *Sažetka* ostao bi izvanredno vrijedan za povijest Cibala u suton antičkog svijeta. No, vjerodostojnost Justinijanove donacije upitna je i u puno temeljnijem smislu: ona ne samo da nije mogla biti realizirana, nego zaista nije nikada ni bila izdana. Kao što je kod nas nedavno pokazala Mirja Jarak,⁶ popis »panonskih« posjeda u tobožnjoj donaciji odgovara jednome od putnih pravaca koje opisuje tzv. Antoninov itinerar (oko 300). To je pravac koji dijagonalno prelazi Panoniju od Sirmija (Srijemske Mitrovice) do Vindobone (Beča), a odatle prosljeđuje na zapad preko Laurijaka (Lorch), Juvava (Salzburg), Auguste Vindelikum (Augsburg), Brigancija (Bregenz na Bodenskom jezeru), Argentorata (Strasbourg) i Divodura (Metz) sve do konačnog odredišta, Treverâ (Trier). U *Sažetku* je većina postaja toga puta izostavljena, a od onih čija su imena preuzeta samo je prvih šest uistinu pripadalo panonskim provincijama.

Već i zbog te čudnovate činjenice, tobožnja Justinijanova darovnica doima se kao učeni falsifikat načinjen u neko već odmaklo doba benediktinske povijesti. Sam sveti Benedikt iz Nursije – toliko maglovita povijesna osoba da mu ne znamo točne godine ni rođenja (oko 480.) ni smrti (oko 550.) – živio je i djelovao do 535. pod ostrogotskom vlašću, a od tada u zemlji razdrtoj krvavim ratom između Ostrogota i Carstva. Teško je i zamisliti da bi car Justinijan, usred tog rata, tada još slabo poznatom osnivaču nekoliko talijanskih samostana darovao fantastičan niz posjeda široko raštrkanih unutar negdašnjih, i velikim dijelom odavna izbrisanih, granica Rimskoga Carstva. A posve je nezamislivo da bi nekakve posjede sv. Benediktu darovao već i Justinijanov carski prethodnik Justin I. (vladao 518.-527.), o čemu *Sažetak* također govori.

Zapravo je već odavno pouzdano utvrđeno ne samo to da je sadržaj *Sažetka* nevjerodostojan, nego i tko mu je pravi autor. Da to nije mogao biti Anastazije Bibliotekar očito je već iz tvrdnje, koju mu *Sažetak* pripisuje, da je to djelo napisao po nalogu pape Stjepana II. Taj je papa stolovao 752.-757, a Anastazije je živio od oko 800. do 879. A ni od kasnijih papa imenom Stjepan nijedan nije stolovao za vrijeme Anastazijeve bibliotekarske službe u rimskoj crkvi, pa ni za njegovoga ranijeg djelatnog učenjačkog života. To je, pak, samo jedna od mnogih grubih činjeničnih pogrešaka što ih je počinio pravi pisac *Sažetka*. Ovoga je točno identificirao već glasoviti benediktinski učenjak Jean Mabillon (1632.-1707.). Otud je i sam Muratori ozbiljno sumnjao u vjerodostojnost djela koje je dao u tisak.⁷

⁵ Stojan DIMITRIJEVIĆ, »Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla«, u: *Corolla memoriae*, 189.

⁶ Mirja JARAK, »'Pannonian' Benedictine possessions in the 6th century«, u: *Radovi XIII. međunarodnog kongresa*, sv. 2: 779-86. Iako je znala za studiju Ericha Caspara u kojoj je povijesni sadržaj *Sažetka* nedvosmisleno vrednovan, ta se autorica vraća izlišnim nedoumicama i zadržava na pola puta prema cjelovitom rješenju problema kojim se pozabavila.

⁷ Svoj predgovor izdanju *Sažetka* Muratori zaključuje ovim riječima: »Quod restat, in eam pendeo sententiam, *Historiam* hanc a Casinate quopiam monacho post millesimum a Christo nato annum fuisse concinnatum

O pitanju autorstva *Sažetka* vodile su se poslije Mabillona stručne rasprave, okončane kada je prije stotinu godina temeljitom analizom identitet autora definitivno potvrdio Erich Caspar.⁸

Pravi autor *Sažetka* bio je benediktinac Petar Đakon iz 12. stoljeća, knjižničar i arhivar u Monte Cassinu te pisac mnogih historiografskih, hagiografskih i teoloških djela. Casparovo i ostala novija istraživanja Petrova opusa razotkrila su tog autora kao »jednog od najplodnijih i najbezočnijih krivotvoritelja u povijesti« (tako Herbert Bloch). »Nepouzdan« i »krivotvoritelj« danas su njegove neizostavne biografske i leksikonske oznake.⁹ Svoj sastavak naslovljen *Epitome chronicorum Casinensium* Petar ne samo da je lažno pripisao gotovo tri stoljeća starijem Anastaziju Bibliotekaru, nego je i izmislio tobožnju darovnicu cara Justinijana u kojoj ovaj sv. Benediktu uz mnoge druge posjede daruje i panonske Cibale. Imena mnogobrojnih »posjeda« pritom je crpao iz Antoninova itinerara.¹⁰

»Panonske« je posjede Petar Đakon ispisao, kao što je već spomenuto, iz onog odsječka Antoninova itinerara u kojem se prikazuje put »iz Panonijâ u Galije preko sredozemnih (unutrašnjih) mjesta, to jest od Sirmija preko Sopijanâ pa sve do Treverâ«. Tu su nabrojane ukupno 42 postaje između Srijemske Mitrovice i Trierâ.¹¹ Od toga je prvih 14 ležalo u Panoniji – završno s *Vindomonom* (=Vindobona) – a ostale su pripadale zapadnijim provincijama, Noriku, Reciji i Belgijskoj Galiji (uključujući njezinu sastavnicu Gornju Germaniju). Iz popisa panonskih postaja Petar je probrao šest mjesta, među njima i tri koja su bila rimski municipiji (Sopijane, Skarbancija i Vindobona, tj. današnji Pečuh, Šopronj i Beč). Daljnja četiri »posjeda« Petar je uzeo iz noričkog (*Arlapem* < *Arlape*, *Yaciacum* < *Laciaco*), recijskog (*Nimaniam* < *Vemania*) i galijskog odnosno gornjogermanskog (*Artabindo* < *Arialbino*) dijela puta od Sirmija do Treverâ. I za ta je mjesta Petar pogrešno mislio da su u Panoniji.

Imena mjesta u Petrovoj redakciji kako je ona doprla do nas manje su ili više iskrivljena u odnosu na imena sačuvana u rukopisnoj predaji Antoninova itinerara. Tipična promjena do koje je došlo u Petrovom ispisu iz itinerara rezultat je njegovog pogrešnog tumačenja lokativnih ablativa u itineraru kao nominativa. Tako je od ispravnog nominativnog oblika

(...) Attamen, qualiscumque sit hic foetus, certe antiquus, non ingratum lectoribus reor, si in publicum diem efferatur« (»Epitome«, 349).

⁸ Erich CASPAR, *Petrus Diaconus und die Monte Cassineser Fälschungen* (Berlin, 1909), osobito 111-122.

⁹ Usp. *Lexikon des Mittelalters*, sv. 6 (München – Zürich, 1993), col. 1972-3; *New Catholic Encyclopedia*, 2. izd., sv. 11 (Detroit, 2003), 206.

¹⁰ CASPAR, *Petrus Diaconus*, 170-4.

¹¹ Otto CUNTZ, *Itineraria Romana. Volumen prius: Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense* (Lipsiae, 1929), 33-34. Ispuštajući navode o udaljenostima između postaja, kao i njihova zbrajanja na početku, taj je put u itineraru prikazan ovako: *Item de Pannoniis in Gallias per mediterranea loca, id est a Sirmi per Sopianas Treveros usque: A Sirmi (...) – Ulmos – Civalis – Mursa – Antianis – Suppianis – Limusa – Silicenis – Valco – Mogetiana – Sabaria – Scarabantia – Muteno – Vindomona – Comagenis – Cetto – Arlape – Loco Felicis – Lauriaco – Ovilavis – Laciaco – Iovavi – Bidaio – Ponte Aeni – Isinisca – Ambre – Augusta Vindelicum – Rostro Nemaviae – Campoduno – Vemania – Brigantia – Arbore Felice – Ad Fines – Vindonissa – Arialbino – Monte Brisiaco – Argentorato – Tabernis – Decem Pagis – Divodoro – [-] – Triveros. Za imena postaja Civalis, Suppianis, Vindomona, Bidaio i Campoduno priređivač daje emendacije Cibalis, Sopianis, Vindobona, Bidaio i Camboduno.*

Cibalae i njihovog ablativa *Cibalis*, koji je Petar pogrešno shvatio kao nominativ, izveden neispravan akuzativ *Cibalim* (umjesto ispravnoga *Cibalas*).¹²

Golemi popisi posjedâ u Justinijanovoj i drugim izmišljenim i patvorenim darovnicama imali su praktičnu svrhu, doduše puno ograničeniju od njihova ukupna zemljopisnog opsega. Sam Petar Đakon otkrio nam je kako je u pojedinim prigodama pobijao posjednička prava drugih talijanskih opatija tobožnjim puno starijim pravima svoga Monte Cassina. O tome je on pisao u svome nastavku *Kronike montekasinskog samostana*, čiju je vjerodostojnu glavninu napisao nešto stariji Leon Marsikan Ostijski. Petar se tu razmeće kako je 1137. pred carem Lotarom II. uspješno branio od presizanja drugih drevna vlasnička prava svoje opatije koja sežu do »vremena careva Justina Starijeg i Justinijana Velikog«. ¹³ Ali ni te Petrove uspjehe, budući da ih je on sam zapisao, ne možemo smatrati pouzdanim činjenicama.

Zaključak koji proistječe iz upravo iznesenih činjenica o sastavku naslovljenom *Epitome chronicorum Casinensium* jasan je. Spomen Cibala u tobožnjoj Justinijanovoj darovnici sv. Benediktu koja se navodi u tom djelu povijesno je bezvrijedan. O stvarnim rimskim Cibalama, o njihovu preživljavanju u doba germanskih seoba, pa ni o sjećanju na taj izgubljeni panonski grad što se moglo održati u ostacima Carstva, taj spomen ne govori zapravo ništa.

Summary

THE SPURIOUS DONATION OF THE EMPEROR JUSTINIAN I TO ST. BENEDICT AND THE MENTION OF CIBALAE IN IT

Even before it was published in 1723 by Lodovico Antonio Muratori within his famous source collection, the medieval historical compilation entitled Epitome chronicorum Casinensium was known to be grossly unreliable. Jean Mabillon rejected the ninth-century scholar Anastasius Bibliothecarius as the text's purported author and identified the actual author in a twelfth-century Benedictine monk and writer, Peter the Deacon of Monte Cassino. Later research confirmed this identification and also revealed Peter the Deacon to be one of the most prolific medieval forgers. (A fundamental contribution to this research has been Erich Caspar's Petrus Diaconus und die Monte Cassineser Fälschungen, published in 1909.) A characteristically audacious invention of Peter's is the fictitious donation deed

¹² Oblik *Cibalis* (u nominativu) naveo je prema *Sažetku montekasinskih kronika*, kao potkrepu takvoj inačici imena antičkog grada, već Mijo BRAŠNIĆ, »Panonski grad 'Cibalum'«, u: ISTI, *Iz narodopisa Hrvatske*, prir. Zlatko Virč (Vinkovci, 1994), 115. (Citirani je Brašnićev rad prvotno objavljen 1874.) Brašnić je oblike *Cibalis* i *Cibalum*, odnosno hrvatsku prilagodbu *Cibal*, pretpostavljao onome koji se danas smatra najbolje posvjedočenim, *Cibalae*. Istina je da neki antički pisci, poglavito grčki, rabe nominativni oblik *Cibalis*, odnosno *Κιβάλις* (usp. ibid. 112-121).

¹³ »Chronica monasterii Casinensis«, u: *Monumenta Germaniae historica – Scriptorum*, sv. 34, prir. Hartmut Hoffmann (Hannover, 1980), 591-3 (iv, 117-8). O Petru Đakonu kao nastavljaču kronike Leona Marsikana Ostijskog v. Hans-Walter KLEWITZ, »Petrus Diaconus und die Montecassineser Klosterchronik des Leo von Ostia«, *Archiv für Urkundenforschung* 14 (1936), 414-53.

of the Emperor Justinian I (ruled 527-565) to St. Benedict of Nursia and his monastery of Monte Cassino, which Peter »summarized« on the initial pages of his *Epitome*. The donation enumerates a long list of »possessions« in various Roman provinces, among them ten places located »in Pannonia« (Cibalin, Antianim, Himasam, Balcum, Scarabantiam, Vindemonam, Arlapem, Yaciacum, Nimaniam, Artabindo). In actuality, Peter composed this list by making use of the famous late Roman *Itinerarium Antonini*. He borrowed the »Pannonian« possessions from the description of a major route running from Sirmium (Sremska Mitrovica) to Treveri (Trier), and he thus included in his selection not only the actual Pannonian settlements – from Cibalis (= Cibalae) to Vindemonia (= Vindobona) – but also some of those belonging to Noricum, Rhaetia and Gallia Belgica. *Epitome* attracted the interest of Croatian historians because of its mention of Cibalae (present-day Vinkovci) among the Pannonian places »donated« to St. Benedict. The first scholars who quoted this interesting information were Mijo Brašnić and Josip Brunšmid, both unaware of the spurious nature of its source, and many more recent authors followed suit. It is obvious, however, that *Epitome* and its account of Justinian's donation – given their nature, source and actual author – do not shed any reliable light on the fate of the Roman city of Cibalae in the sixth century.

KEY WORDS: *St. Benedict of Nursia, Justinian I., Vinkovci, Cibaliae, Sirmium (Srijemska Mitrovica).*